

Giftermålsmönster och änkor

-Fria tolkningar och frågeställningar kring kvinnors och främst änkors situation på Sollerön under 1800-talets första hälft samt giftermålsens geografiska spridning under 1776–1914.

Helt naturligt har mitt intresse för kvinnohistoria präglat frågeställningar och tolkningar i följande text. Jag utger mig inte för att vara kvinnohistoriker utan endast en glad amatör.

Historia liksom andra vetenskapliga ämnen har oftast skrivits av män för män, d.v.s. i ekonomiskt och politiskt syfte. Att hitta den vanliga kvinnan i gårdagens historieböcker kräver dektektiv-kunskap av högre skola. Beskrivningar av horan och madonnan - gjorda av män, finns i mängder men väldigt lite finns om de fantastiska kvinnor som ensamma drev jordbruk och familj framåt efter bästa förmåga och möjlighet. Tydligen intresserade inte dessa kvinnor historieskrivarna, troligen för sitt trogna och tysta stretande i alla tider.

Arbetslös och nyinflyttad från andra sidan sjön fick jag förmånen att i ett projekt för Hembygdsföreningen själv välja de ämnen som intresserade mig. Ett ämne var ; -Hur vanligt var det att man gifte sig Nusnäs och Sollerön emellan? -Fanns det geografiska mönster i valet av partnerskap ?

Jag är och förblir ”nöjsnäsulla”, men min morfar, Nils Lindberg föddes i Gruddbo på Sollerön 1897 och var son till Amus Kisti och Olof Lindberg. 1920 fick nusnäsullan Anna-Stina Larsson en ring av denne stilige yngling och 1922 ingick de äktenskap och bosatte sig i Nusnäs. Även morfars bror, Johan gjorde likadant. För att få svar på frågorna kring giftermålsens geografiska spridning och mönster sökte jag mig till församlingens arkiv, en guldgruva för historieintresserade.

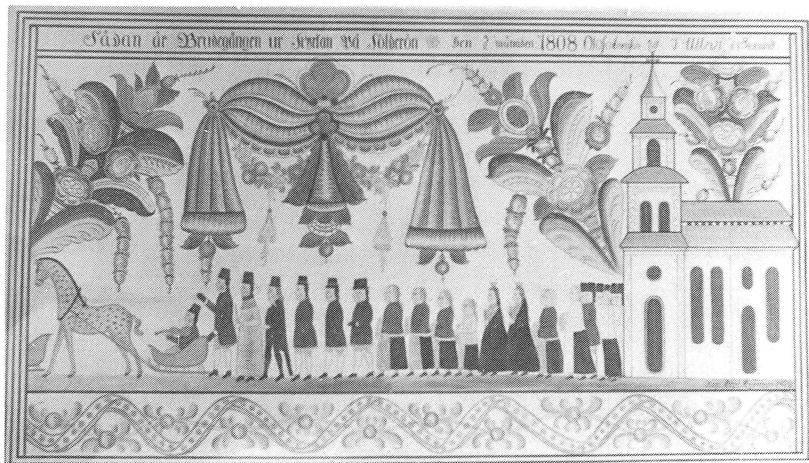
Giftermålens geografiska spridning, från 1776 till 1914

Med morfar i tankarna startar min undersökning redan 1776 då Sollerön blir en egen församling och slutar vid första världskrigets utbrott 1914. Genom att studera vigselböckerna söker jag svar på min fråga om äktenskapsmönster. Som första brudpar i vigselboken hittar vi ; drängen Anders Andersson och pigan Anna Andersdotter, båda Utanmyra. Det året var det hela 31 brudpar som gifte sig. 13 par den 4 februari och 14 par den 11:e samma månad. -Man kan ju tänka sig vilket kalas!

Den enda som inte var från ön var en kvinna från St. Tuna som gifte sig med en soldat och hade Herr Capitain von Knorring som giftoman. Varför det var så många brudpar som gifte sig just detta år kan vi bara spekulera i, men en trolig orsak torde vara att Sofia Magdalena församling detta år blev fristående.

Först 1783 och ca 60 bröllop senare hittar jag min första nusenäsbo, en soldat som gifte in sig på ön. Giftermål inom socknen var naturligtvis mest förekommande med tanke på de ekonomiska intressen som föregick kärleken. Detta är inget som är typiskt eller unikt för Sollerön. Men vad som är tänkvärt är att dalfolket aldrig varit liveget under adeln.

Åren mellan 1776 - 1876 vigdes ca 1100 par här på ön, d.v.s. 2200 personer varav endast 15 st är skrivna utsocknes; Gustavsberg, Lima, Transtrand, Leksand, Orsa, Isunda, Vika 2 st, Mora, Boda, Venjan och Nusenäs 3 st.

Sådan är brudegången ur kyrkan på Sollerön. Originallet målat av: Olof Andersson i Ullvi 1808 och finns i privat ägo i Lillhärdal. Kopia av tavlan finns i Sollerö kommunalhus och är målad av Axel Myrman.

Under resterande period år 1877 - 1914 ser mönstret helt annorlunda ut. Förändringar i samhället gör sig synliga inte minst i titlarna på männen som skrivs in i vigselböckerna. Nu kommer arbetaren, banvaktaren, sågverksarbetaren, lokputsaren o.s.v. Samhället har blivit rörligt inte minst p.g.a. cykelns framfart. Tåg och arbetarrörelsen drev folk i olika riktningar på ett nytt sätt vilket återspeglar sig i val av make/maka. Titeln som hemmansägare avtar i takt med industrialismens utveckling.

Under denna tid var det 350 st bröllop på ön. Av dessa 700 människor kom hela 70 st från annan ort. - Hudiksvall, Lindesberg och många orter i Värmland är väl representerade. Siljansnäs och Färnäs liksom Vinäs och Mora utgör bra statistik. Den mest långväga friaren kommer ända från Tyskland och gifter in sig på prästgården.

Min frågeställning från början besvaras med ; nej, det var inte vanligt att Nusnäs och Sollerön ingick äktenskap. Kanske det även kan förklara varför jag går under den skämtsamma benämningen ”båtflykting” här på ön.

Femtio år av kvinnoöden

Under kartläggningen av giftermålsmönstren mötte jag återkommande rader av kvinnor som förlorat sina män. Antalet änkor ökade ständigt under mitten av 1800-talet och många frågor väcktes; -Hur klarade sig alla dessa änkor? - Vilka/vilken status och rättighet hade en änka? Varför blev så många änkor under denna period? Vad gjordes i socknen för att underlätta för kvinnan? Gjordes något över huvud taget?

Några hållpunkter på vägen mot formell jämlikhet

- 1809 - 10 lika inför lagen
- 1845 - lika arvsrätt
- 1846 - 64 näringsfrihet
- 1858 - 84 ogift kvinnas myndighet
- 1860 - utbyggnad av flickskolan, rätt till lägre statliga tjänster
- 1862 - vissa kvinnor fick kommunal rösträtt
- 1864 - mannen förlorar sin lagliga rätt att aga sin hustru
- 1870 - rätt till högre studier
- 1874 - gift kvinna fick förvaltningsrätt
- 1889 - vissa stånd rätt till kommunalval
- 1920 - lika i äktenskapet
- 1918 - 21 lika i kommunalval och politisk rösträtt
- 1923 - rätt till högre statliga tjänster

- 1927 - *de statliga avgiftsfria läroverken öppnades för flickor*
- 1945 - *första kvinnan i regeringen – Karin Kock*

Nu tror inte jag att det var många kvinnor på Sollerön eller var som helst på landsbygden som gick och tänkte i dessa banor. Kvinnoemancipationens drivkraft kom från större orter och städer. Troligen så spelar det ingen roll om man levde på 1500-, 1600- eller 1700 - talet som kvinna. Först i mitten av 1800 börjar det hända saker som påverkar kvinnor över lag. Men ett synsätt som kan spåras långt tillbaka är att kvinnan som maka eller änka, utgjort en slags reserv då mannen inte kunnat besluta eller närvara själv. Kvinnan gjordes myndig då ekonomiskt eller politiskt intresse förutsatte detta.

Folkmängden i Sverige ökade kraftigt under 1800-talet och kvinnoöverskottet var stort. Från 1830 till 1850 ökade befolkningen med över en miljon. 1850 fanns ett överskott på 630 000 ogifta kvinnor i landet.

Följande är ingen jämförelse mellan andra orter när det gäller antalet änkor inom socknen. Det är mera en reflexion över alla dessa kvinnor och deras levnadssituation i sin speciella särställning som änka. Prästernas bokföring om allt och alla är till stor hjälp men ger ingen fullständig bild av kvinnans livssituation. Ingen statistik är helt tillförlitlig men i det stora hela ser vi ändå klara skiftningar i samhället.

Tabell 1. Befolkningsstatistik

Årtal	Antal hushåll	Antal invånare	Änkor	Änkemän
1780	195	1123	35	29
1790	225	1309	94	34
1800	257	1450	90	16
1810	262	1364	111	25
1820	250	1435	118	30
1830	248	1591	125	16
1840	224	1531	123	18
1850	287	1572	119	20

Att leva under början av 1800-talet var nog inte lätt för någon. Var man dessutom kvinna så var det nog extra svårt. Kvinnans underordnade ställning styrkte sig på ideologier främst av religiösa tolkningar. Gamla testamentet och Luther bl.a., sammanfattade i lutherska katekesens s.k. hustavlan gjorde mannens överlägsenhet laglig och helt naturlig. Kvinnan var en bräcklig varelse som måste styras av en man, dvs. den omyndiga kvinnan. Annat var det eller borde vara när det gäller änkan.

För gifta kvinnor

Hustruna vare sina Män underdåniga, såsom Sara var lydig Abraham, och kallade honom Herra, vilkas döttrar I vordna ären, om I väl gören; och icke ären så förfärade.

För änkor

Den som en rätt änka och ensam är, hon sätter sitt hopp till Gud, och bliver alltid i böner och åkallan natt och dag. Men den som lever i vållust, hon är levandes död.

Redan i 1734 års lag står att läsa ” råde änkan över sig och gods sig sälf”

Detta betyder att när kvinnan blev änka hade hon samma rättigheter och skyldigheter som mannen. Hon hade själv rätt till att föra sin talan inför olika myndigheter och självständigt sköta ekonomi. Änkan ägde rätt att förvalta arv, köpa och sälja jord och fastigheter. Att sedan hitta bevis för detta i dokument av olika slag har inte varit lätt. Änkan kunde även ärva mannens yrke. Om han drivit t ex. skomakeri så kunde hon ta över verksamheten och försörja sig på det viset. Innan skråväsendet avskaffades 1846 försörjde sig kvinnor på typiska kvinnoysslor som inte konkurrerade med mannen, s. s. brödbakning, tvätt och nipporhandel.

Skyldigheter att betala mannens lån eller tionde finns dokumenterade medan rättigheterna är begränsade till hjälp från fattigkassan. Brydde en änka sig om sina rättigheter eller fick hon ingen möjlighet att utnyttja den? Kanske skrev hon över sina rättigheter av rutin och familjepåtryckning, speciellt om hon råkade äga något av värde. Eller så var rättigheter bara något som nyttjades av de rika och insatta. Alla kan inte ha vuxna söner som tar över gården. Alla kan inte vara urfattiga och hänvisas till socknens fattigvård. Vissa änkor gifte om sig och stod högt i status. Det visar inte minst rangordningen vid bröllop då ankorna fick gå först i ledet. Men var finns hon när det gäller beslut som rör skog och mark, kvarnar, jakt, slätter, vägbyggen, fäbodan m. m ? Att kvinnan skulle tåga i församlingen, det vet vi, men om man ser till det stora antal änkor som fanns under den här perioden då kan jag inte låta bli att undra vart deras talan tog vägen. Det måste ha varit massor av mark som stod under kvinnors ägande, mark som ingick i byalagens intresse.

Genom nedslag i olika årtionden ska jag försöka återge en liten del av vad jag hittat i materialet samt ge min bild av livet för en del av kvinnorna på

ön. Med all respekt för alla dessa livsöden så är detta endast min tolkning och inget annat.

1800 till 1810

Under denna period ökar antalet änkor med 21 st. En av dessa är Margeta Ersdotter som lämnas med fyra barn då hennes man, Ryssmats Daniel Danielsson går genom isen 28/4 1800, 58 år gammal. Troligen har hon vuxna barn som hjälper henne med livets förnödenheter. Jag har inga bouppteckningar att stödja mig på, men oftast finns inga att tillgå som gäller änkor.

Under år 1800 drabbades Sverige av missväxt och detta återspeglar sig följande år här på ön.

1801 drar kopporna fram och skördar 16 barns liv. Lunginflammation tar 13 liv och totalt dör 52 personer under året – endast 24 föds. Anna Olsdotter blir änka efter Anders Andersson i Rothagen och lämnas med 7 barn då han avlider i bröstsjuka, 50 år gammal.

1805 skriver prästen i sin statistik över församlingen;

- Förmögne – 39 personer
- Behållne – 99 personer
- Fattige – 61 personer
- Urfattige – 53 personer

1806 miste 30 barn sin mor då många kvinnor dör i bröstsjuka och rötfeber. Antalet änkemän ökar kraftigt under denna period. Många av dessa blev ensamstående med flera små och chansen att gifta om sig med så många barn var inte särskilt stor även om detta också förekom.

1809 står att läsa om änkan Kjerstin Andersdotter i Utanmyra, gift 1774 med Håmos Olof Olsson Utanmyra. Hon dör 62 år gammal efter 2 års kräfta. Hon födde Olof nio barn varav fem lever vid hennes bortgång. En dotter försörjd vilken genom konungens tillstånd blivit gift med sin avlidnes systems man.

1810 dör nio änkor varav den äldsta är 85 år.

Att fattigdomen var stor är lätt att tänka sig. När man tittar i *Sollerö Fattigas Special Räkningar* får man en inblick i hur många kvinnor som tvingades låna eller ta över lån efter sina avlidna män.

1806 tvingas änkan Ågå Anna Andersdotter och sonen mot revers och borgen låna 6.32 Banco. Fram till 1815 har hon återbetalt 3.26 Banco. Ett av de mest långdragna lån jag upptäckt är 1817 då änkan Kistnis Karin

Mårtensdotter i Utanmyra lånar 2 Banco och har återbetalt hela skulden 1834. Detta tyder på att Fattigkassan tog hänsyn till de möjligheter som varje låntagare hade. Hur stor räntan var kan jag inte svara på.

1810 – 1820

· Med ljus och lykta har jag sökt i socken -kyrkoprotokoll efter kvinnor som sagt sin mening eller fått uppdrag av församlingen. Ett enda uppdrag har jag hittat som direkt rör en kvinna.

11/8 1816 ; Proposition att några ålderstigne personer af begge Könen måtte förordnas at hafva uppgift på Veneiska Smittans tidiga upptäkt, ifall denna hitills inom Församlingen okända sjukdom framdeles, det Gud dock nådesamt afvände Skulle yppa sig.

Härtill blefo efter någon stunds överläggning affs. Sold. Per Persson Öhman och affs. Sold. Orädds Moder Enkan Marget Andersdotter förordnade, begge hemma i Gruddbo.

Det fanns verkligen skäl för föräldrar att vakta över sina döttrar. Om det på bröllopsnatten visade sig (!) att kvinnan inte var oskuld, kunde mannen stödd på en lag från 1734 upplösa äktenskapet inom sex månader. Denna lag gällde ända fram till 1919. Kvinnan skulle alltså vara oskuld och vit som en lilja medan mannen obehindrat kunde skaffa sig erfarenheter med allt vad det kunde innebära – om han hade lust.

• Andra ämnen som direkt berör kvinnan tagna ur samma protokoll är följande.

- att alla åläggas att betala 1 kanna säd med undantag för de fattigaste, till avlöning av två skickliga skollärare.

- att barnundervisningen skulle årligen ta sin början i slutet av januari och fortgå i 12 veckor.

– 1815 startar en fond på konungens förslag. Fattiga ska få pengar till medicin ur fattigkassan tills man får se hur stor kostnaden blir.

– 1816 uppmanas Församlingen att utse en så kallad Vaccinationsföreståndare och en vaccinator för att bekämpa smittkoporna. Kyrkovärden Bråmmå Olof Jönsson blir föreståndare och klockaren Ryss Anders Jönsson vaccinator.

– 1817 åläggs alla att böta 2 R .K Banco som ertappas att ha sina getter lösa. Herr Major och Riddare Eggertz har fått sina rågåkrar uppättna.

– 1820 tas fylleriet upp då änkan Djus Karin Nilsdotters son, Nils Andersson, misshandlat sin mor. Full och dum skulle han rida till marknaden i Mora men kunde inte ens ta sig upp på hästen. I raseri slog han sönder hemmet och knuffade omkull sin mor. Han blir åtalad.

Kungörelser från Stockholms eller Drottningholms slott haglar över församlingen. Dessa lästes upp vid högmässan ur predikstolen och rör allt som har med riket att göra. Just denna period handlar många om fylleriets bekämpande runt om i landet.

En av de kvinnor som blev änka under den här tiden var Anna Olsdotter från Häradsarfvät med 3 barn i livet. Maken, Sven Anders Andersson i Bodarne dog i en ålder av 65 år. Prästens utlåtande; Han har levt mindre berömvärt.

Änkan Karin Persdotter från Utanmyra dör av värk i en ålder av 45 år. Hon har då varit gift tre gånger och fött sex barn. Siste mannen var Garp Per Andersson.

1818 är ett svårt år då hela 52 personer avlider i församlingen. Lungsot och ålderdom är de främsta orsakerna. Den äldsta kvinnan är 93 år och har varit änka i många år.

Karin Ersdotter dör i barnsäng 1820, endast 17 år gammal. Olof Jönsson, Rothagen lämnas som änkeman med en nyfödd dotter.

Anders Resar från Utanmyra, kallad "Gossan" och Dunder Anna Andersdotter från Gruddbo, Niss Ann.

Foto Berta Hallgren 1914

1820 – 1830

Sockenstämmans protokoll behandlar bl. a

– Att sätta stopp för fester som går under benämningen *Fästningsöhl* eller *Tunnöhl*.

– ständigt återkommande, prästgårdens behov av utbyggnad och renovering.

- ”det kärlekslösa leven” som enligt Upplysningsmannen Matts Mattsson föregår hos Sol Olof Anderssons hushåll”, - han kom inte till mötet.

– insamling genom kollekt för att köpa in Nya Psalmboken och dela ut till de fattiga. I synnerhet änkor med flera minderåriga barn.

– Barnaläraren och fjerdingsman Solin hotar att säga upp sig om han inte får bättre betalt i penningar eller kosthållning. Beslut; Alla barns föräldrar bidrar i tur och ordning med en kostdag efter lista. De fattigaste undantages.

Kungörelser från Stockholm upphäver förbudet att sälja kaffe på källare och vårdshus. 1826 förbjuds dödandet av älg. Det mesta handlar om tullfrågan och utrikeshandel.

1830 finns 125 st änkor på ön. Det är den högsta siffran i den här undersökningen. Man kan fråga sig hur de klarade livet på sig och sina barn. Fattigvårdslagen gjorde varje kommun och socken skyldiga att ta hand om den som behövde hjälp. Här på Sollerön indelades socknen i fattigvårds-rotar där de mest behövande hystes in eller cirkulerade mellan gårdarna. Familjemönstren såg också annorlunda ut då man bodde flera generationer och familjer i samma hushåll. Mer om själva fattigvården och tiggeriet finns att läsa i Sool- Öen 1979.

Att vara ensamstående mor och självförsörjande är inget nytt begrepp. Under den här tiden som min undersökning behandlar, lever ofta kvinnorna ensamma. Mannen driver skogsbruk eller jordbruk under långa perioder på annan ort. Gård, djur och barn skulle ändå ha sin omsorg och det fick kvinnan själv ansvara för. Till hjälp hade hon de äldsta barnen och de äldre som fanns kvar hemma eller på fäboden.

1830 – 1840

När man läser Husförhörböckerna finner man massvis med tragiska människoöden. Det kan tyckas missvisande att bara tala om elände och olyckor, men det är först då individen uppmärksammas och omnämns.

Kvinnor som män ger sig av bl.a. till Stockholm för att söka arbete. Många av dem återvänder aldrig. Flera dör i epidemier eller förklaras som lösdrivare. Rörligheten hos befolkningen medför att flera ogifta kvinnor föder barn utanför socknen. En av dessa är RullPehrs Olof Perssons dotter Kerstin från Bodarna, som for till Tuna och återvänder 1837 med en oäkta

dotter på ett år. Efter två år reste hon åter för arbete i Järna. Hade hon inget annat val eller stod hon inte ut med skammen? Kanske var hon självständig och stark. Olof Olsson i Rothagen är 1835 efterlyst för lösdriveri och har vistats i Stockholm i många år. Kvar på gården är hustru och barn.

Mait Andersdotter i Häradsarvet blir änka 1831 då maken Mats Danielsson dör 44 år gammal bröstsjuka. Hon lämnas med sex barn att försörja.

1834 blir Anna Persdotter i Utanmyra änka då maken endast 28 år ”vådligen omkommer på Siljan nära vid Sikholmen”

Lika tragiskt går det för Ingborg Matsdotter i Bengtsarvet som 1836 mister sin man Bus Anders Larsson vid samma typ av olycka.

Änkan Anna Andersdotter i Häradsarvet dör i bröstfeber 55 år gammal. Prästen är inte riktigt nöjd med hennes leverne men skriver ; *”I Jesu lära och försoning sökte och fann hon sina synder förlåtna samt hopp i döden”*. Man kan undra om prästen stödde sitt uttalande på hustavlans levnadsregler för änkor.

1839 är ett sorgens år. Smittkoppor, kikhosta och rödsot sprider sig som en löpeld över ön. 30 barn under 10 år dör. Totalt avlider 63 personer under året. Vid högmässorna fick föräldrarna stå på tur för att jordfästa sina barn. Fylleriet är en stor plåga och tar flera liv under perioden. Bugå Olof Nilsson i Rothagen dör av okänd sjukdom nyårsdagen 1839 endast 32 år gammal. Han har levt ett *oordentligt och fylligt liv*, enligt prästen. Hustrun Karin Andersdotter lämnas med 3 döttrar. – Vad fanns det kvar till henne och barnen?

1840 - 1850

Änkan Ingeborg Olsdotter dör 55 år gammal i andtäppa. Hon har då blivit änka tre gånger och fött sju barn. Troligen var hon välbärgad och eftertraktad bland männen. 1841 däremot dör en änka som inte har levt enligt reglerna. Prästen skriver ; *”Svag i frestelsen, dukade ofta under i striden med den ondes begärelse men genom Guds andes nådeverkan på hennes hjärta sökte och fann hon bot sin frälsare”* Kvinnan hette Bus Karin Larsdotter och kom från Bengtsarvet och blev hela 71 år. Kanske var det en kvinna som krävde och värnade om sina rättigheter. Kanske levde hon gott på sina ägor utan karl ”. . . men den som lever i vällust, hon är levandes död”.

Flera exempel på änkors ”avvikande” levnadssätt finns att läsa ur samma bok, t ex ; *Svag i frestelsen gav hon under stundom skäl till bekymmer för andra men sökte och fann före sin död den upprättelse hos sin Frälsare som aldrig förnekas dem, som i en uppriktig syndasorg fly till hans förbarmande”* Det var änkan Flint Anna Jönsdotter som fick det utlåtandet.

Tunis Anna Andersdotter i Bråmåbo, dör 1846, 81 år gammal. ” *På ålderdomen stilla och undergiven i sin fattigdom. Under sin föregående levnad svag i frestelsen och mindre pålitlig*”. Långt ifrån alla får samma hårda utlåtande . Många har levt ”gott och christerligt” enligt prästen.

1845 vid påsktid ber prästen sockenborna att åtminstone skänka potatis till de fattiga barn som går i skolan och inte kan försörjas av sina föräldrar. Nödhjälp utgår i form av höfrö till den som önskar via anmälan till byalaget. Fattigmjöl delas ut i prostgården till dem som blivit lovade och det nya Fattigvårdsreglementet sköts av sockennämnden.

Sammanfattningsvis kan jag inte påstå att jag hittat svar på mina frågor. De blev bara ännu fler. -Jordägande änka hade samma rätt som mannen att påverka sockenstämmans beslut , samma rätt att framföra sina åsikter och samma rätt att förvänta sig respekt men . . . via ombud, av tradition att kvinnan tiger i församlingen ! Låt oss säga att av ca 100 änkor levde ca 60 st på egna hemman. Även om de inte ägde några stora ägor så måste summan varit tillräckligt stor för att ligga i byalagens intresse. Utan änkornas medverkan och medgivande fungerade nog inte betesindelning, skogsavverkning osv. – Är det då inte konstigt att de inte finns med någonstans? Men jag tror, att Sollerökvinnan väl visste sin värdighet utan att det syns i några dokument, för nog är det så sant som det är sagt; Kvinnans list övergår mannens förstånd.

Lena Apel